

Olemise filosoofia ridade vahel

Triin Soomets. Kerge kogu jõust. Tallinn:
Tuum, 2024. 54 lk.

*Я, носящий весь земной шар
На мизинце правой руки...*

(Velimir Hlebnikov, „Sõda hiirelõksus”)¹

Kui vaadata videot, milles Triin Soomets loeb luuletust oma uuest kogust,² võib oma silmaga näha, et ta teeb seda hämmastavalt kergelt, ent samal ajal kogu jõust. Selline paradoksaalne kahesus läbib Soometsa luulekogu tervikuna.

Martin Heidegger on kirjutanud olemise (sks *Sein*) ja oleva (*Seiende*) erinevusest. Olemine on maailma varjatud aluspõhi, tänu millele kõik olemas on, kuid mis ise libiseb otsesest tajust alati eemale. Olev on lugematud üksikasjad, mis lähituvad küll olemisest, kuid varjavad selle igapäevaelus enda taha. Heidegger rõhutas teostes „Kunstiteose algupära” („Der Ursprung des Kunstwerkes”, 1935–1936, e k 2002) ja „Kiri humanismi üle” („Brief über den Humanismus”, 1946–1947), et inimene pole oleva isand, vaid olemise karjane (*der Hirt des Seins*), kes on suuteline kuulma olemise häält ning panema selle kõlama inimkeeles. Soometsa luule käsitleb inimese ja olemise naabruse – juba esimese osa pealkiri „Sõna on asja juures” viitab sellele. Tema tekstid kasvavad välja

(asjatust) püüdlusest hoida olemist kinni ja väljendada seda sõnades: „olemise klot-sid kolisevad / olemise alus / voolab käest // püsid pinnal / kerge / kogu jõust” (lk 17).

Mainitud ontoloogiline vastandus ilmneb juba kogu avaluuletuses (lk 7): olemine vastandatakse sellistele oleva omadustele (heideggerlikus mõttes) nagu kirk, teadmine ja elamine, mis „ei vii kuhugi”. Samas viib „olemine kuhugi” paradoksaalsel moel: „[sind] ei ole sealsamas kus enne”. Teisisõnu, ainult olemisega kokku puutudes suudab inimene väljuda igapäevase olemasolu raamidest. Soometsa lüüriline mina paikneb just sellisel piirialal: ta otsib teed, kuidas astuda välja „oleva” piiridest.

Olla „olemise karjane” pole sugugi kerge. Teoses „Olemine ja aeg” („Sein und Zeit”, 1927) märkis Heidegger, et argielus kaldub inimene „langema” (*verfallen*) tühisesse olemasolusse, sulanduma asjade ja argitoimetuste maailma. Sellest räägib Soometsa luuletus „Oleva ase” (lk 15), mis on tema kogu üks olulisemaid tekste:

oleva ookeanis
saan olemisele pihta
olemine läheb põhja

põhjas ei ole kala
kord sai kingiks jala
ikka ei käi jala
nyyd sai olemise
ikka ei ole

teadusliku meetodi
kunstilise yldistusjõu
filosoofilise hõlmavuse
feministliku eneserefleksiooni
suhrawardiliku valgusega
pyyan pimedast põhjast
kala mida ei ole

¹ „Mina, kes kannab kogu maakera / parema käe väikesel sõrmel...” (minu tõlge – M. T.)

² Triin Soomets: luuletus on tihti targem kui selle autor. <https://kultuur.err.ee/1609633748/triin-soomets-luuletus-on-tihti-targem-kui-selle-autor>

olemine viskleb
oleva asemel

Olemisest olevasse langemine toimub sukeldumise metafoori kaudu: olemine läheb põhja „oleva ookeanis”. Põhjast ei õnnestu midagi leida: libisevat olemist võrreldakse kalaga, mis kujundlikult seotub millegi tabamatu ja salapärasega. Kala püüdmine tähendaks lähenemist varjatud olemusele. Siin aga kala polegi: kõik katsed tõmmata see pimedast põhjast välja, olgu relvastatud feministliku enesepeegelduse või valgustatud iidse pärsia müstiku Suhrawardi valgusega, on asjatud. Olemist ei saa püüda ratsionaalse, teadusliku, kunstilise ega filosoofilise mõtlemise võrku. Nagu kala libiseb see harjumuspärastest mõtlemiskategooriatest välja ja üritab peituda kindlakujuliste märgiliste ja loogiliste struktuuride taha.

Soometsale iseloomulik paradoks on kooskõlas tema luulekogu pealkirjaga: just kinni püüdmatult kogu jõust olemine viskleb oleva asemel. Kuigi olemine on hukule määratud nagu kaldale visatud kala, püüab Soomets haarata äkilist ja seetõttu kerget olemisega kohtumist. Nii väljendub raamatu keskne filosoofia: olemist pole võimalik sulgeda valmis vormi, seda ei saa tabada. Küll aga on võimalik sellega kokku põrgata neis pausides, sõnadevahelistes „pragudes”, pinges ja dünaamikas, mida loovad rõhutatult lihtsatest ja sageli korduvatest sõnadest koosnevad luuletused.

Soometsa poeetiline maailm on täidetud ärevusega inimese hajusa olemasolu pärast. Poeedi ülesanne on maailm uuesti kokku panna, kui mitte asjade, siis vähemalt sõnade tasandil, millega nendest asjadest rääkida. Soometsa lüüriline mina teeb omalaadse eksperimendi: „iga päev eemaldan korra tähenduse kõigelt, mida näen ja tean / hoian seda jõuga eemal / [---] kuni jõuan tähenduseta tähendusen” (lk 16). Just sel hetkel muutub poet vabaks – taas

paradoksaalselt, oksüümoroni „täenduseta tähendus” vaimus. Hämmeldunud küsimusele „miks?” leidub vastus: „mul on lihtsalt selline töö”, mida võib pidada osaliselt irooniliseks.

Luuletaja töö on õigesti valida ja panna kokku sõnu. Kui liikuda filosoofilistelt üldistustelt poeetika tasandile, siis „tähenduse eemaldamine” pole midagi muud kui sõnade vabastamine nende automaatsest tajumisest. Poeetiline looming on maailma loomine, kus sõnad vabanevad ajutiselt juurdunud tähendustest, lendavad poeedi tahtel ja laskuvad nagu liblikad (leegile?):³ „ei tea, kas igayks sinna, kus oli / või lendab mõni ringi, mujale” (lk 16). Poeetiliste vahenditega kirjeldatakse siin protsessi, mida Viktor Šklovski (ja tema järel teised vene formalistid) nimetas kummastuseks ning tšehhi strukturalist Jan Mukařovský veidi hiljem ja mõningate kohandustega aktualiseerimiseks.

Aktualiseerimine tähendab mõne kunstilise struktuuri elemendi esiletõstmist, mille tõttu heli, sõna või süntaktilist konstruktsiooni kogetakse uuesti looduna, värske ja teravana.⁴ Niimoodi toob poeetiline kõne esile keele varjatud võimalused: see, mis argisuhtluses jääb märkamatuks, aktualiseerub luules ja saab esteetilise kogemuse allikaks. Lugeja (sõnumi adressaat) hakkab märkama sõnu, nende struktuuri, ootamatuid kooslusi – selle asemel et

³ Toon siin esile tõenäoliselt Soometsa loomingu mitte olulise, kuid tüpoloogiliselt tähendusliku paralleeli Jossif Brodski VIII „Rooma elegeias”, milles poeetilise loomingu protsess on kirjeldatud sarnaselt: „Võbele, küünla-leek, tühja lehe kohal, / värise, paindudes süsihappegaasi väljahingamise käes, / järgne – lähenemata! – tähtede jadale, / mis seisavad järjekorras tähenduse järele” (И. Бродский, Сочинения Иосифа Бродского [в четырех томах]. Санкт-Петербург: Пушкинский фонд, 1994, kd 3, lk 46; minu tõlge – M. T.).

⁴ J. Mukařovský, Jazyk spisovný a jazyk básnický. – Spisovná čeština a jazyková kultura. Praha: Melantrich, 1932, lk 123–156.

otsida neist etteantud tähendust. Soometsa luules seisneb aktualiseerimine foneetilis-mängus, kordustes ja neist tulenevates paradoksidest. Luuletus leheküljel 9 näib vaid esmapilgul olevat lihtsate (vahel kummaliste) väidete kogum:

otsus langeb
tõde tõuseb
hea on ylal
halb on all
alatu yllas
yllatub kyll
all on alal
ylal yll
yleval olles
allakäik alles:
tõuse ja sära
siis sure ära.

Kaks esimest rida on korduvad süntaktilised konstruktsioonid: alus + öeldis, kusjuures need öeldised on antonüümid. Kuigi tekst areneb edasi antonüümsete paaride jadana, muutub selle sisemine korraldus järk-järgult keerukamaks: hea ja halva paiknemine pole ainult sõnades välja öeldud, vaid ka semiootilises mõttes ikooniliselt demonstreeritud. Seejärel tulevad mängu foneetilised kordused, mis suubuvad üksteisesse ning võtavad tähelepanu ära nii teksti sisult kui ka selle ridadeks jagamiselt: all ~ alatu, yllas ~ yllatub, kyll ~ all, alal ~ ylal, yll ~ yleval. Need alliteratsioonid loovad volava luulekoe, kus kordus ei rõhuta niivõrd erinevusi, kuivõrd loob vastandite õrna võnkumise efekti. Ja kui lugeja on jõudnud harjuda alliteratsioonidega, asenduvad need viimases neljas reas lõppriimidega. Sellest tihedast struktuurist kumab läbi filosoofiline dünaamika: tõus ja langus, hea ja halb, õilsus ja alatus, säramine ja surm – kõik on omavahel põimunud. Seega on lühike

poeetiline tekst täidetud eri liiki korduste ja vastandustega kõikidel tasanditel, foneetikast süntaksini, mis sujuvalt üksteiseks üle minnes loovad pingestatud tähendusvälja. Argisuhtluse keel on üleküllastatud eri sõnade kasutamisest, samal ajal kui Soometsa poeetiline keel, tänu aktualiseerimisele, ilmutab peenust, liikuvust ja paradoksaalsust – isegi minimaalse korduvate sõnade ja konstruktsioonide komplektiga töötades.

Toon veel ühe näite, milles puuduvad leksikaalsed kordused, kuid mis süntaktilisel tasandil koosneb ühe ja sama konstruktsiooni – tegusõna + tegevuse lõpetatust väljendav *ära* – kordusest: „teed ära / saadad ära / saad ära // paned ära / võtad ära / tuled ära // annad ära / jätad ära / ajad ära // elad ära / sured ära” (lk 13). Monotoonne loetlev rütm näitab, kuidas elu koosneb tegevuste jadast, millest igaüks paratamatult lõpeb ja viib vältimatu surmani. Just selline korrastatud korduvus aktualiseerib tähendusvälja: lugeja hakkab tajuma, kuidas aeg liigub vääramatult lõpu poole. Kordused muudavad esmapilgul lihtlabase teate filosoofiliseks aruteluks: üks asi on öelda argikõnes „elas-elas ja siis suri”, hoopis teine rajada sellele poeetiline konstruktsioon. Just nii ületab keel puhtalt kommunikatiivse funktsiooni ja filosoofiline sisu osutub poeetilisest vormist lahutamatuks.

Nagu näha, on Soometsa hiljutised filosoofiaõpingud Tallinna Ülikoolis jätnud jälje. Kordus kui tema luuleraamatu keskne võte võimaldab näha ühtsuses mitmekesisust: „olen siin külas / olen siin kodus / yhtviisi imelik / olen siin kohal / olen siin teel / yhtviisi imelik” ja nii edasi (lk 14). Anafooriline konstruktsioon, milles loetletakse kaks vastandlikku seisundit, on kinnitatud refrääniga. Ent kordused võivad sisu seisukohalt olla veelgi ühe-

taolisemad (minimalistlikumad). Selle näitlikustamiseks toon tuntud ingliskeelse limeriku:⁵

There was once a lady of Spain,
Who said: "Let's do it again,
And again, and again,
And again, and again,
And again, and again, and again".

Selles tekstis taandub kõik lõpmatule „jälle” ütlemisele: esimesed kaks rida loovad situatsiooni, ülejäänud kolm koosnevad peaaegu täielikult ühe ja sama sõna (*again*) kordamisest. Limeriku süžee on lihtne ja selge, ent oluline on, et korduste hulk läheb siin üle sisuliseks tähenduseks: seksi ei nimetata otsesõnu (kui, siis ehk ainult rütmilisuse ja soovitud korduste kaudu), ent ei jää kahtlust, et tekstis on juttu Hispaania daami tormilisest seksuaalsest himust. Näiliselt äärmiselt lihtsa vormi tagant⁶ hakkab kumama keerukas ja sügav sisu.

See korduse kvintessents valgustab olulist põhimõtet: poeetilist teksti ei korraldata sõnumite lineaarse edastamise kaudu, vaid korduvate elementide süsteemina, mille vahel tekivad ekvivalentsuse ja/või kontrasti suhted, mis poeetilises tekstis ei satu vastuollu, vaid võivad üksteist täiendada. Igal kordusel on topelfunktsioon: ühelt poolt kinnitab see lugeja ootusi, teisalt hälbib neist, tuues sisse uudsuse. Teisisõnu, kordus loob pinge äratuntava ja ootamatu vahel.⁷ Paradoks seisneb selles,

et korduste range korrapära loob tähenduse ammendamatu tunde: mida selgemalt tuleb tekstis esile korduste süsteem, seda enam lisandub igal uuel lugemisel tähendusnüansse. Soometsa kogu eeldab tähelepanelikku ütlugemist. Kordus kui poeetiline võte annab tekstile võime ühtaegu hoida alal vana ja sünnitada uut tähendust.⁸

Algriimid loovad Soometsa luuletustes helilise mustri, paralleelsed süntaktilised konstruktsioonid kujundavad isegi vabavärsis erilise intonatsioonilise ja rütmilise korra. Seejuures ei piirdu poeesia kunagi pelga mehhaanilise kordamisega: igas korduses peitub variatiivsus ja semantiline sügavus. Juba refräänid, mida Soometsa aeg-ajalt kasutab,⁹ võimendavad tähenduse variatiivsust. Ent veelgi huvitavam on luuletaja töö kinnisvormi kõigutamisega (lk 35):

hää! pysib vaikusel
valgus pimedusel
üks pysib kõiksusel
vastus kysimisel

endaga ebavõrdseks” (Ю. Лотман, Структура художественного текста. Москва: Искусство, 1970, lk 40–41), hiljem aga iseloomustas ta ilukirjanduslikku teksti „suurendatud korrastatuse tunnustega”, mille peamiseks realiseerimisviisiks nimetas ta just kordust (Ю. Лотман, Анализ поэтического текста. Ленинград: Просвещение, 1972, lk 39).

⁸ Joosep Susi kirjutas arvustuses Soometsa eelmisele luulekogule „Pind ajajoonel all” (2021), et mõnes tema luuletuses „tahab tähendus kõigest mööda minna, jääda kättesaamatuks ka tähendusetusele” (J. Susi, Kes oled ise? – Keel ja Kirjandus 2022, nr 7, lk 653). Paradoksaalsel moel osutub just kordus parimaks vahendiks sellise efekti loomisel.

⁹ „Kerge kogu jõust” on täis kõige erinevamaid refrääne – alates rõhututult laululisest „lalilii, lalilaa” („Sinine sall”, lk 36–37) kuni sihilikult väljahõikeliseni „päästke / meie / hinged” (lk 39).

⁵ Vt A. Zholkovsky, Themes and Texts: Toward a Poetics of Expressiveness. Ithaca–London: Cornell University Press, 1984, lk 220.

⁶ Nagu teravmeelselt on märkinud Aleksandr Žolkovski: Hispaania daam on tekstis väljamoeldis, sõna *again* kordus on aga vaieldamatu fakt (A. Zholkovsky, Themes and Texts: Toward a Poetics of Expressiveness, lk 220).

⁷ Juri Lotman on kirjutanud, et „lihtne sõna kordamine mitu korda muudab selle ise-

pilt pysib läätsedel
 torge nöelal
 kaks pysib kahtlusel
 maa pysib taeval

nurk pysib kaarel
 kergus kaalul
 kaugus kõrval

täis pysib tyhjal
 auk pysib kuhjal
 keskpaik serval

See on sonett, mis peale traditsiooni ja riimide (kõigi 14 värssi lõpus olevad sõnad lõpevad *l*-tähega) on seotud üheainsa verbiga: *püsima*. Verbi kordus seob antoonüümseid sõnaühendeid, nii et nende vastandus justkui leeveneb: tekstis nimetatud kontrastse paari pooled toetavad teineteist vastastikku („üks püsib teisel”). Selliselt võimaldab poeetiline vorm korraga vastandada ja siduda seda, mis argikeeles kokku ei sobi.

Filosoofilises üldistuses näitab see paradoks, et igasugune kohalolu on võimalik üksnes puudumise taustal: Soometsa kõlav poeetiline hääl „püsib vaikusel”. Tema luules jääb paljugi otse nimetatamata: näiteks ei öelda eeltoodud sonetis välja võtmesõna *olemine*, see aimub ridade vahelt. See ongi seesama luulekogu pealkirjas nimetatud kergus, mis on võimalik üksnes tänu vormi jõule, sügavusele ja äärmisele kontsentreeritusele – selle välise lihtsuse juures.

Kõik see sunnib lähemalt vaatlema teisi Soometsa luuletuste süvastruktuure, kus tähendusi kombineeritakse justkui „olemise klotsidest”. Kuuevärsiline miniatuur on üles ehitatud peegelkujundite triptühhonina: „une ümar nägu / peegeldab ärkveloleku valgust // ärkveloleku täht / peegeldab pimeduse väge // pimeduse põhi / peegeldab une ümarat nägu” (lk 28). Sõnakordused varieeruvad tekstis, kuid

lõppvärss naaseb algusvärssi juurde: selline ringkompositsioon muudab ümarnäolise une kujundi märgiliseks ja loob lõpmatu tsükli efekti, kus uni, ärkvelolek ja pimedus vahelduvad pidevalt.

Naaberlehekülje (lk 29) luuletuses muutub kordus lausa mõistatuslikuks. Seal kasvab lause „eristan tõelisust ja näivust sellest, / mis jääb sellest väljapoole” sünaktiiliste laienduste kaudu lõpmatuseni (nii ongi tekstis öeldud): rida muutub üha pikemaks ja lause järjest keerulisemaks, kuni autor selle teadlikult lakoonilise „jne” abil katkestab. Kordus saavutab oma piiri, lugeja tajub peaaegu füüsiliselt fraasi lõpmatut vohamist ja võimatust sellele punkt panna – nii saab teksti teemaks kordus kui poeetiline võte ja selle kombinatsiooni võimalused.

Kogumiku keskse osa „All ja yll” tuumtekst on luuletus „augu põhjas ei ole auku” (lk 26), milles kordus tekitab keeruka perspektiivimängu ja filosoofilis-eksistentiaalse pinget. Luuletuse esimene rida on üldistav ja mõistatuslik, kuid edaspidi kordab autor mitu korda tähendusrikast mõtet „kuristik on vaatepunkti küsimus”. Üheaegselt selle kordusega tuuakse sisse vaatepunkti muutus: lüüriline mina nihutab vaatenurga augu põhja, kujutledes, mis juhtub, kui vaadata alt üles. Selle tulemusena pöördub tavapärane koordinaatsüsteem pea peale: sügavus muutub kõrguseks. Kordus toimib justkui sümmeetriateljena, mille suhtes „all” ja „yll” vahetavad kohad. Seega osutuvad sügavus ja kõrgus Soometsa tekstis ühe ja sama nähtuse eri külgedeks – nende erinevus on tinglik.

Luuletusse tuuakse sisse ka eksistentiaalne pinget ja korduva väite jõudu kutsutakse üles testimisele selle väite vastupidavust: „kui nihutada vaatepunkt augu põhja kiiresti, näiteks kukkudes”. Abstraktset arutlust häirib järsku kindel allakukkumise kogemus, mis toob kaasa hirmu ja õuduse tunde. Luuletuse lõppreas kõlab

mõru järelalus: „siis pole abi sellest et augu põhjas ei ole auku / et kuristik on vaatepunkti kysimus”. Kuigi see värss kordab peaaegu sõna-sõnalt algset maksiimi, on selle tähendus hoopis teine. Lõpukordus jätab kahetise mulje: ühelt poolt väljendab see abstraktsete tõdede jõuetust võimaliku huku ees, teisalt vihjab võimalusele, et just kogemuse äärmuspunktis võib avaneda uus vaatenurk, mis väljub argiloogika raamidest. Luuletus peegeldab omaenda võtet: asetades peaaegu samasuguse fraasi muutunud konteksti, näitab see, kuidas poeetiline sõna loob tähendust. Kordus on korraga nii väljendusvahend kui ka mõtisklemise objekt. Nii jõuab Soomets metatasandile – see on veel üks tema raamatu oluline osa ning üldiselt hea kirjan-duse tähtis omadus.

Metatasandile ülemineku apoteoos on kogu viimane luuletus (lk 50–51), kus Soomets räägib otsesõnu poeetilisest mis-sioonist, ehkki kasutab selleks ootamatuid kujundeid: murtud käega mees, ilus naine, häbelik noormees, alkohoolik, võõra-maalane, üksikema, abielumehe armuke, öine taksojuht – nemad kõik tõstavad

maailma oma peopesale ja muudavad selle paremaks. Selgub, et kõik need kummali-sed inimesed on eesti luuletajad, kellele on antud võime kuulda olemist, kes – nagu Velimir Hlebnikov – hoiavad maakera oma parema käe väiksel sõrmel, ehkki iga-ühel neist on oma roll oleva maailmas.

„Kerge kogu jõust” on raamat, milles Triin Soomets astub lugeja ette filosoofi, filoloogi ja sõnanõiana. Ühest küljest võib seda kogu lugeda poeetilise traktaadina inimesest, kes „arvab et sellel peab mingi mõte olema” (lk 34), ning kes kannatab aja ja oma olemasolu piiratuse all, kuid ei kaota lootust leida tuge kas või sõnast. Teisalt tuleb ja tasub Soometsa luuletusi tajuda kuulumise kaudu: kuulata tähele-panelikult nende kordusi ja pause. Ena-miku tekstide näilise lihtsuse ja lühiduse taga seisab poeedi tohutu töö. Nii nagu autor püüab olla „kerge kogu jõust”, tun-neb lugejagi end tema eeskujul olemise – mis aimub korduvates sõnades ja süntakti-listes konstruktsioonides – karjasena.

MIHHAIL TRUNIN